

ישי לבנברג

יסוד שבועות הנשבעים והנוטלים

תקציר

בפרק שביעי במסכת שבועות מתחדש סוג נוסף של שבועות, הקרוי "שבועות המשנה". שבועות אלה עוסקות במגוון של מערכות יחסים חברתיות וכלכליות החל ביחסי בעל בית ופועל וכלה ביחסי אפוטרופוס וקטינים. מערכות היחסים האלה מתנהלות ברובן בלי ביקורת של עדים, והצורך בתקנות השבועה נובע מסיטואציות שונות אליהן מערכות היחסים הללו עלולות להגיע, ללא דרך קונבנציונאלית לפתור אותן.

ההבנה הפשוטה בשבועות המשנה היא שמטרתן לברר את הספק. הנחת היסוד היא שאנשים לא יישבעו לשקר, וממילא על ידי חיוב שבועה אפשר לברר מי מהצדדים דובר אמת ומי השקרן.

אפשר להציע כיוון נוסף, על גבי הכיוון הראשון, והוא שמטרת השבועות למנוע את היווצרות הספק ולהסדיר את התנהלות החברה. הידיעה שבמקרים של סכסוך יהיה אפשר להשביע את אחד הצדדים תביא לכך שאנשים ישמרו על נקיון כפיים, כדי שבבא העת יוכלו להשבע. יתירה מזו, ניתן להניח שאנשים רבים לא ירצו להשבע אף על אמת, מפאת חומרתה. ממילא, במקרים רבים איום השבועה שרובץ מעל מערכת היחסים יוודא שמערכת היחסים נשארת רגועה ולא מסוכסכת.

כיוון זה עולה מהסוגיות בפרק שביעי, מחלקן בצורה ברורה ומחלקן פחות. בחלק מהסוגיות יש התייחסויות מפורשות של הראשונים להבנה זו, ובחלקן לא. במאמר זה ננסה לברר ולהסביר את ההבנה הזו, ולבסס אותה מתוך דברי הסוגיות והראשונים.

הקדמה

פתיחה

פרק שביעי במסכת שבועות עוסק רובו ככולו בשבועות המשנה, כלומר בשבועות שנתקנו על ידי התנאים.¹ המשנה פותחת את הפרק ברשימת 'הנשבעים והנוטלים' [ז, א]:

כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמין. ואלו נשבעין ונוטלין: השכיר, והנגזל, והנחבל, ושכנגדו חשוד על השבועה, והחנוני על פנקסו. השכיר כיצד...

1. סתם הפניה במאמר זה במשנה ובגמרא למסכת שבועות, ברמב"ם להלכות שבועות, ובשולחן ערוך לחושן משפט.

להוציא שבועת היסט שהאמוראים תיקנו אותה, ולהוציא שבועות נוספות שהגאונים תיקנו אותן.

בהמשך הפרק (משניות א-ה) המשנה מפרטת כל אחת מחמש הדוגמאות שברשימה. המשנה ממשיכה ומציינת שבועה נוספת, שבועת החנוני והשולחני (ו), ומשם עוברת לעסוק בשתי רשימות נוספות של תקנות שבועה. הרשימה הראשונה (ז) מבוססת בעיקרה על משניות מקבילות במסכת כתובות וכתובות ט, ז-ח, והיא עוסקת בבעלי שטר שלמרות שמעיקר הדין אמורים לזכות מכח שטרם, חכמים תיקנו שיישבעו מחמת ריעותא מסוימת שיש בשטר או בנסיבות המציאותיות. הרשימה השנייה (ה) עוסקת בסוגים שונים של יחסי-שותפות, ואומרת ששותף יכול להשביע את שותפו אפילו 'שלא בטענה' (כלומר 'שלא בטענת ברי' אלא בטענת שמא ובבלי מח, ב).

הפרק בגמרא עוסק ברובו בשבועות הנשבעים והנוטלים ובשבועות הנשבעים שלא בטענה. ברשימה האמצעית, העוסקת בבעלי שטר מורע, עוסקת הגמרא בכתובות (כתובות פז, א - פח, א).

מה הייתה מטרת התנאים בשבועות הנשבעים והנוטלים ובשבועות הנשבעים שלא בטענה?

א. ההבנה המקובלת - מענה נקודתי לבעיות מורכבות

ההבנה הפשוטה והמקובלת היא שתקנות השבועה מיועדות להתמודד עם מציאות בעייתית קיימת. למשל, במקרה של שבועת הנגזל, מדובר במצב בו ראובן שהה בבית חבירו ולאחר מכן בעל הבית טוען שגילה שחסרים לו חפצים בבית (מו, א). ידוע שראובן נכנס לבית במטרה לקחת משם חפצים (שו"ע ז, א ונושאי כלים), ולפי חלק מהראשונים אף ידוע שראובן לקח משם חפצים מסוימים,² אך בעל הבית טוען שנלקחו ממנו חפצים נוספים. לא ידוע אם בעל הבית משקר לגבי כמות החפצים שנגנבו ממנו או שהוא דובר אמת, ואין לבית הדין כלים להתמודד עם ספק כזה באמצעים קונבנציונליים. מציאות בעייתית זו, של ספק שבאופיו בלתי ניתן לפתרון, הוא שעורר את חכמים לתקן שבועה לבעל הבית, שיישבע כמה נלקח ממנו ויטול. אותו דבר נכון גם לגבי שאר הדוגמאות שבמשנה, החל מהשכיר וכלה בחנוני על פנקסו. הנחת היסוד היא שרוב בני האדם לא רוצים להישבע לשקר (ראה רש"י לב, א ד"ה והאמר אביי), וחובב השבועה מסייע לברר בצורה טובה את האמת.

ניתן להציע כיוון נוסף, ומתוך המבט המחודש שמעניק כיוון זה להתבונן מחדש על כלל השבועות שמתחדשות במשניות בפרקנו. במאמר זה נציע ונסביר כיוון חדש זה, ונראה כיצד ניתן ליישב על ידו תמיהות שונות פסוגיות בפרק שביעי. ההבנה הנוספת אינה מחליפה את ההבנה המקובלת, אלא באה על גביה, כתוספת.

ב. הצעה - תקנה נרחבת שמסדירה התנהלות חברתית

נראה להציע שבועות הנשבעים והנוטלים עוסקות ביצירת מרחב חברתי זורם וחלק, המבוסס על יחסי אמון בין בני אדם. יחסי שוכר-שכיר, יחסי אנוש פשוטים, הקפה במכולת שכונתית, בעל עסק וקונה: אלו מערכות יחסים המבוססות באופן

2. רמב"ם (גזילה ד, ב), וכך נפסק בטור ובשולחן ערוך (ז, א).

עקרוני על אמון בין שני צדדים. אמנם, מה תעשה חברה המורכבת מציבור של צדיקים, בינוניים ורשעים, שלא תמיד סומכים אחד על השני?

חז"ל מצאו לכך פתרון, והוא חיוב השבועה. אם יראת בשר-ודם לא מספיקה כדי לנהל חברה תקינה, ניעזר ביראת שמים. כשאדם יודע שמי שעומד איתו בקשרים עסקיים יכול להשביע אותו במקרה של חוסר שביעות-רצון, הוא מקפיד להתנהל בצורה נקייה, כדי שיוכל להישבע בכא העת ולחילופין כדי להימנע מראש ממצב בו ישביעו אותו. יתירה מזו: רוב האנשים מעדיפים לא להישבע גם על אמת, כפי שמדרשים רבים מעוררים על החומרה הרבה אפילו של שבועת אמת (למשל, במדבר רבה [מטות כב] על ינאי המלך). הידיעה שאם היחסים בין הקונה למוכר ידרדרו תביא לשבועה של אחד מהם, מועילה לוודא שהיחסים ביניהם נשארים תקינים ורגועים.

איום השבועה המטיל צל על האדם מוודא שהוא מתנהל בצורה ישרה, ללא רמאות. האמון שנוצר כתוצאה מההרתעה של השבועה מאפשר לשוק ולחברה להתנהל בצורה חלקה ונורמלית, בלי להיתקע בכל התקשרות עסקית בין שני צדדים. חוסר הפיקוח והביקורת הוא הגורם הראשון במעלה לצמיחת שקרים ורמאויות. ההסתמכות על המוסר הפנימי של כל אחד מהגורמים בשוק מערער את יציבותו, ומאפשר לכל רמאי ולכל שקרן להביא לקריסה של השוק. מבחינה מעשית אין אפשרות לפקח בצורה מתמדת על כל גורם בשוק, ולכן הפתרון של חז"ל היה ליצור מעין מנגנון ביקורת פנימי.

ג. דוגמא - שבועת שכיר

כדי לסבר את האוזן, נדגים את שתי ההבנות על השבועה הראשונה שמתחדשת במשנה, שבועת שכיר.³ בעל הבית שכר פועל, והוא צריך לשלם לפועל באותו יום שהעבודה מסתיימת ורמב"ם שכירות יא, א. במקרה שבעל הבית טוען שהוא כבר שילם, והפועל טוען שלא קיבל את שכרו, בעל הבית זוכה מעיקר הדין, כדין חוב בלי שטר, שהנתבע נאמן לומר שפרעו ורמב"ם מלוה יא, א. חכמים תיקנו, מסיבות שהגמרא (מה, א-ב) מבררת, שאם הפועל תובע את בעל הבית ביום העבודה, השכיר יישבע ויטול במקום שבעל הבית יזכה.

הגמרא דנה בתקנת השכיר, ומסבירה את המורכבות שיצרה את הצורך בתקנה. מצד אחד מוטלת על השכיר חובת ההוכחה שעוד לא שילמו לו, שכן "המוציא מחבירו עליו הראיה" (משנה בבא קמא ג, יא ומקומות רבים בש"ס). מצד שני השכיר זקוק מאוד למשכורת: "אליו הוא נושא את נפשו" (דברים כד, טו), והגמרא קוראת לצורך זה "משום כדי חייו" (מה, א). אם בית הדין יִזְכֶּה את בעל הבית שלא כדין, מצבו של השכיר יהיה חמור ביותר. בנוסף, מעבר לחשש הרגיל שבעל

3. בדברים הבאים אין ראייה להבנה אותה אנו מציעים במאמר, אלא רק הסבר שלה. בהמשך המאמר נדון בשאר שבועות המשנה שמתחדשות בפרק זה, ושם נוכיח ונבסס את הכיוון המתחדש במאמר.

הבית אולי משקר (שבדרך כלל לא חוששים לו, כדין "המוציא מחבירו") קיים במקרה זה חשש נוסף, שבעל הבית יטעה ויחשוב ששילם למרות שלא שילם. הגמרא אומרת שבעל הבית "טרוד בפועליו" ולכן מסתבר שישכח אם שילם.

לאחר שהגמרא מסבירה את הבעייתיות שיצרה את הצורך בשבועה, היא שואלת למה לא למנוע מראש את היווצרות הבעיה: "וליתב ליה בעדים!" אפשר לתקן שתשלום המשכורות יעשה בעדים, וכך יהיה אפשר לברר בכל עת את האמת. הגמרא עונה: "טריחא ליה מילתא", כלומר לא נח לדרוש שכל העסקאות שנעשות בשוק יצריכו שני עדים כשרים. ההתנהלות היומיומית של השוק תלויה בזרימה, והדרישה לעגן בעדים כל פעולה משפטית עלולה לשתק את החברה.

ברור שהרצון הראשוני של חז"ל היה לאפשר זרימה של השוק בלי חשש רמאות. רצון זה אינו מתאפשר, ונראה שאפשר להבין את התקנה הסופית של השבועה בשתי דרכים. אפשר להסביר שחז"ל רצו למנוע את התעוררותם של ויכוחים ובעיות, אך מכיוון שלא הייתה להם דרך מעשית לעשות זאת (כי דרישה לשני עדים תתקע את השוק), הם התפשרו על יצירת כלי שיעזור לפתור את הבעיות. השכיר יכול להישבע וליטול אם הוא לא מרוצה, ומכיוון שהנחת היסוד היא שהוא לא יישבע לשקר אלא רק לאמת, השבועה מבררת את האמת.

אמנם, אפשר להציע כיוון נוסף, שכוחה של תקנת השבועה בכך שהיא משרתת את שני האינטרסים – התקנה מונעת התעוררות של בעיות וויכוחים, וכל זאת בלי לתקוע את החברה. בעל הבית יודע שהשכיר יכול להישבע וליטול בכל סיטואציה בה הוא אינו מרוצה, וידיעה זו תגרום לבעל הבית לוודא שהוא אכן שילם לשכיר, ושהשכיר לא מרגיש מרומה.

בהמשך המאמר נבחן כיצד הכיוון המוצע עולה בסוגיות השונות ואיך הדברים מתבטאים בדברי רבותינו הראשונים.

נגזל, נחבל ושכנגדו חשוד

התקנות השנייה והשלישית שמופיעות במשנה הן שבועות הנגזל והנחבל. כפי שצינינו לעיל, תקנת הנגזל עוסקת באדם שידוע שנכנס לבית חבירו במטרה לגזול ממנו ויצא משם בצורה חשודה, אך לא ברור כמה גנב (ולחלק מהראשונים אם גנב כלל). תקנת הנחבל עוסקת באדם שנכנס לבית חבירו ויצא חבול, ומסתבר ביותר שבעל הבית זה שחבל באורח, אם כי אין לנחבל הוכחה על כך (מו, ב).

הרמב"ם (גזילה ד, א) אומר על שבועת הנגזל כך:

קנס קנסו חכמים לגזלנין שיהיה הנגזל נשבע על כל מה שיטעון ונוטל מן הגזלן...

ובהלכות חובל (ה, ד) מתייחס לשבועת הנחבל:

קנס קנסו חכמים לאלו השוטים בעלי זרוע שיהיה הנחבל נאמן ונשבע...

/השגת הראב"ד/ קנס קנסו חכמים. א"א לא היה קנס אלא שאין דרך בני אדם לחבל בעצמן ע"כ האמינוהו לזה בשבועה.

ובפירושו המשנה (שבועות ז, ג) מתייחס לשניהם:

והטילו את השבועה על הנגזל והנחבל קנס לחובל ולגזלן כדי שלא יתרבו הנזקים וההפקרות בין בני אדם.

הרמב"ם מדגיש ששבועות הנגזל והנחבל הן קנס שחכמים קנסו, ולא דין רגיל. בפירושו המשנה הרמב"ם מסביר את מטרת הקנס: כדי לוודא שההתנהלות הציבורית אינה מזיקה ומופקרת, אלא בטוחה ומושגחת.

דברי הרמב"ם שתקנת הנגזל היא קנס הינם פשוטים, שכן לבעל הבית יש יכולת לנקוב בכל סכום (בתחום הסביר) ולומר שהוא נגזל ממנו, ואף על פי כן מאמינים לנגזל. אמנם, דברי הרמב"ם שתקנת הנחבל היא קנס הם מחודשים, שכן מפשט הגמרא וכן מעצם הדין נדמה שתקנת הנחבל היא דין ממוני פשוט שנובע מהחשד שנוצר כתוצאה מהסיטואציה. הגמרא (מו, ב) אומרת שתקנת השבועה נתקנה דווקא במקרה בו יש דרך להסביר את החבלה בדרך אחרת, אך דרך זו אינה סבירה. במקרה בו כלל אין דרך להסביר את החבלה חוץ מאשר לומר שהנתבע חבל, הנחבל נוטל בלי שבועה. עולה מהגמרא שהבירור בתקנת נגזל הוא בירור מציאותי של חשד, ומכוחו חכמים תיקנו שהנחבל יישבע ויטול (שכן החשד לא מספיק כדי להוציא מעיקר הדין). כך אכן סובר הראב"ד, שחולק על הרמב"ם ומסביר שתקנת הנגזל יסודה "שאיין דרך בני אדם לחבל בעצמן" ולכן נתנו לנחבל להישבע וליטול, וברור מדברי הראב"ד שהתקנה אינה קנס אלא דין ממוני פשוט.⁴

למרות דברינו אלה, הרמב"ם סובר שתקנת נחבל היא קנס, ולכאורה תמוה - למה? בכדי לענות על שאלה זו, נשאל שאלה נוספת. מדוע הרמב"ם משתמש במשנה תורה בלשון רבים, והרי הקנס מתייחס רק למקרה מאוד מסוים של גזילה ושל חבלה?

נראה להסביר שהרמב"ם מבין שהתקנות של נגזל ונחבל אינן מיועדות רק לפתור סכסוך נקודתי, אלא למנוע את הסכסוכים האלה לכתחילה. תקנות הנגזל והנחבל מיועדות לאפשר יחסי אמון בין בני אדם, בלי שיהיה חשש לנזק ללא עדים. חכמים רוצים למנוע מצב בו אדם נמנע להתייחד עם חברו מבחינתו מחשש שמא יחבול בו, ורוצים לדרוש שכל פעולה כזו תיעשה בנוכחות עדים, אך המציאות שנוצרה הייתה בעייתית גם כן. מכיוון שכך, חכמים ראו לנכון לפטור את הבעיה על ידי שבועה.

החשש המדובר אמנם אינו רלוונטי ביחסי חברות רגילים, אך קיימות מערכות יחסים נוספות בהן אנשים מתייחדים אחד עם השני - בפגישות עבודה, בייעוץ וכדומה. בכל

4. להרחבה במחלוקת הרמב"ם והראב"ד והשלכותיה עיין: מגיד משנה בהלכות חובל שם; ש"ך ז, א; ט; שער משפט ז, י; ברכת אברהם בסוגית "נחבל נשבע ונטל", א (עמוד רכב).

ההקשרים האלה בעל המשרד והמטפל לא יודעים מי הם האנשים שמגיעים אליהם, ובמידה רבה תלויים בחסדיהם.

ראובן שנכנס לבית שמעון יודע שאם שמעון יראה כלים חסרים, הוא יישבע וייטול את מה שחסר. מכיוון שכך, הוא נזהר ביותר שלא לקחת מנכסיו של שמעון. שמעון יודע שראובן יזהר לעשות צעדים פזיזים, וממילא לא יחשוש להזמין אותו לביתו. אותו דבר נכון גם לגבי נחבל.

הרמב"ם משתמש בלשון רבים מכיוון שהקנס הינו קנס כללי שמוטל על כל שכבת הגזלנים והחבלנים, ולא רק על החובל הנידון או הגזלן הנידון. הגזלנים והחבלנים יודעים באופן כללי שאם הם ינהגו שלא כהוגן, הנפגעים יוכלו לתבוע אותם ולזכות בשבועה, וידיעה זו תרתיע אותם מלפעול שלא כשורה. כלשון הרמב"ם, "כדי שלא יתרבו הנזקים וההפקרות בין בני אדם".

לפי זה ניתן להבין מדוע הרמב"ם קורא לדין הנחבל 'קנס'. העונש שמוטל על החובל – שהנחבל יישבע ויטול, אינו בהכרח מידתי למעשיו, ואכן מעשיו לכד לא מספיקים בכדי לתקן שבועה כזו. רק העובדה שצריך למגר את תופעת החבלה בחברה באופן כללי היא שהביאה את חכמים לתקן את שבועת הנחבל, ותקנה כזו היא אכן קנס לחובל המסוים הנידון.

נמצא אם כן שתקנת הנשבעים והנוטלים אין מטרתה לפתור בעיות בחברה, אלא לפטור את החברה מבעיות, על ידי מניעת היווצרותן. השבועה יוצרת הרתעה שתמנע מאנשים להיכנס לבעיות, וכך מוודאת התנהלות תקינה של החברה.

אם נקבל הסבר זה, ניתן להבין את כוונת תירוצו הראשון של תוספות בבכא מציעא בתקנת 'שכנגדו חשוד על השבועה'. הדין מדאורייתא הוא שאם אדם התחייב שבועה מדאורייתא אך הוא אינו יכול להישבע, הוא משלם [שו"ע צב, ז]. אמנם, חכמים תיקנו (וזו התקנה הרביעית במשנה) שאם ראובן חייב את שמעון שבועה דאורייתא ושמעון חשוד, ראובן נשבע ונוטל. במקומות אחרים בהם מחויב השבועה אינו יכול להישבע, חכמים לא תיקנו שהתובע יישבע, אלא השאירו את דין התורה על כנו וחייבו את הנתבע לשלם (למשל, במקרה שהתובע תובע מנה, והנתבע מודה בחמישים ואומר על חמישים שהוא אינו יודע [מז, א-ב]).

תוספות [ב"מ ה, א] שואל למה חכמים תיקנו שהתובע יישבע דווקא בחשוד, ומציע שני תירוצים. בתירוצו הראשון תוספות וד"ה שכנגדו אומר כך:

...הכא אי אמרינן משלם, לא שבקת ליה חיי, דכל העולם יביאוהו לידי שבועה ויטלו כל אשר לו.

תוספות מסביר שאילולא תקנת 'שכנגדו חשוד', כל אדם יוכל לחייב את החשוד שבועה ולזכות בדין, וכך ליטול כל ממונו. סברא זו כל כך חזקה, שהראב"ן ושו"ת כזו מסביר שבמקרים שפסול השבועה נקודתי, חכמים לא תיקנו שבועה לתובע. סוף סוף גם אם הנתבע יפסיד בדין זה, זה לא מכריח שינצלו אותו תמיד, ולכן אין צורך לתקן תקנה.

דברי תוספות ברורים מללו, שתקנת שכנגדו חשוד נתקנה לא בשביל להתמודד עם המציאות הבעייתית של התיק הנידון, אלא בשביל לאפשר מציאות חיים נורמלית לאנשים שחשודים על השבועה. אילו לא תקנת חכמים, חשוד על השבועה לא יוכל לנהל חיים עסקיים תקינים, כיוון שאפשר לחייב אדם שבועה בקלות יחסית, ואצל החשוד חיוב שבועה פירושו חיוב ממון. חשש זה ישתק את התנהלותו הכלכלית והעסקית של החשוד, וכדי למנוע שיתוק זה חכמים תיקנו שהמשיב חשוד יישבע ויטול.

יוצא אם כן שגם שבועת שכנגדו חשוד הינה בעצם תקנה חברתית-כללית, ולא תקנה נקודתית. השבועה לא באה לברר את המציאות או להפיס את דעתו של הנתבע שחשוד להישבע ומפסיד מכח דין "מתוך שאינו יכול להישבע - משלם", אלא כדי למנוע מראש מצב בו אנשים תובעים את החשוד בשקר כדי לנצל את מצבו ולהוציא ממנו ממון שלא כדין.

חנוני על פנקסו

אותו עיקרון מופיע גם בשבועה האחרונה משבועות הנשבעים והנוטלים, שבועת חנוני על פנקסו. הרמב"ם (מלוה טז, ה) בפתחה לדין החנוני על פנקסו מדגיש שמדובר ב"חנוני שהיה נותן לבעל הבית מן החנות כל מה שירצה בתורת הלואה, ומקיפו עד שיתקבץ הכל ופורע לו". ניתן להסביר בהסתכלות פשוטה שהרמב"ם רוצה לסבר את האוזן איך יכלה להיווצר אותה מציאות מורכבת, כשבעל הבית אומר לחנוני שישלם בשבילו לפועלים, והפועלים והחנוני מסכימים לכך. אמנם, ייתכן שבדברי הרמב"ם רמוזה מטרה נוספת, ורצונו לרמוז גם למטרת התקנה.

תקנת החנוני על פנקסו מבוססת על כך שבחברה הבנויה על יחסי אמון עלולות מטבע המציאות להתגלע בעיות מסוימות, עקב טעות או רמאות של אחד הצדדים. יש לחברה אינטרס שאנשים יוכלו לקנות ולמכור בהקפה, כפי שאומר הרמב"ם בתחילת דבריו על שבועה זו. לחברה נח להשתמש באשראי, כלומר שאדם אחד יבקש מחבירו לשלם בשבילו על עניין מסוים, על סמך פירעון עתידי של החוב בזמן מסוים. אמנם, במצבים כאלה עלולים להיווצר חיכוכים, כפי שקורה בסוגית החנוני על פנקסו.

לבעל הבית יש חנוני קבוע, שהיחסים ביניהם מושתתים בעיקרם על אמון. בעל הבית קונה בהקפה אצל החנוני, ובסוף כל חודש החנוני מודיע לו מה גובה החוב שהצטבר, ובעל הבית פורע את החוב. כחלק מההקפה, בעל הבית נוהג לשלוח אל החנוני את פועליו שיקחו ממנו סחורה כתשלום משכורתם. ברוב המקרים העניינים מסתדרים: החנוני משלם לפועלים, ולאחר מכן בעל הבית פורע את חובו לחנוני. אמנם, מה קורה כשאחד הצדדים משקר או טועה? בעל הבית סמך על החנוני ועל הפועלים שיסתדרו בינם לבין עצמם, ולבסוף שניהם דורשים ממנו את הממון. בעל הבית אינו יודע מי דובר אמת, אבל דבר אחד הוא יודע: שהוא צריך לשלם תשלום אחד בלבד, ולא שניים.

הר"ן ול, בדפי הרי"ף מקשר בין המעמד המשפטי של החנוני למעמד המשפטי של בעל שהוציא הוצאות על נכסי אשתו, שבועה שגם יסודה דומה. כשבעל ואשה מתחננים, הנכסים כולם עוברים לבעלותו/אחריותו של הבעל, עם התחייבות שבמקרה של גירושין/מיתת-הבעל, הנכסים יחזרו לאשה. אמנם, לעיתים קורה שהבעל משקיע השקעות ארוכות טווח בנכסי אשתו ולבסוף מגרש אותה, וכך מפסיד את כל עמלו. מצב זה הביא לכך שאנשים נמנעו מלהשקיע בנכסי נשותיהם, ולכן חכמים תיקנו (משנה כתובות ח, ה) שבמקרה שהבעל לא הספיק ליהנות כלל מנכסי אשתו, הוא יקבל חזרה את מה שהשקיע. רבינו חננאל (מובא בראשוני ספרד מד, ב) אף מסביר שיש דין עקרוני שכשהתובע טוען ברי והנתבע טוען שמא, והראשון היה אמור לעשות את מה שעשה, הוא זוכה בשבועה. אמנם, איך האשה תדע את סכום ההוצאות שהוציאה הבעל? אין דרך אובייקטיבית לדעת כמה הבעל השקיע, ולכן חכמים תיקנו שהבעל ישבע כמה הוציא על נכסי אשתו ויטול.

ההיגיון שבתקנה פשוט: היחסים בין איש לאשתו מבוססים על אמון, ולא יעלה על הדעת לדרוש מהבעל להביא עדים על כל פעולה ממונית שהוא עושה. הבעל מנהל את העסקים כאילו הם שלו, ודרישה להבאת עדים גם פוגמת בבעלות המשותפת על הנכסים וגם מסרבלת בצורה לא סבירה כל עסקה שהבעל ירצה לעשות. הדבר מביא למצב בו יש שתי טענות העומדות אחת כנגד השנייה, כשאינן דרך (ואף אין ציפיה) להוכיח אף אחת מהן. מצד אחד אין אפשרות להאמין לכל מה שהבעל יאמר, שכן הדבר יתן לו אפשרות לשקר ללא כל ביקורת. מצד שני, אם הבעל לא יוכל לקבל שום דבר יש חשש גדול שהוא יימנע לגמרי מלהשקיע בנכסי אשתו. לבית הדין ולחברה יש אינטרס שהבעל יתעסק בנכסי אשתו בלי לחשוש שמא יינזק, ולכן חכמים תיקנו שהבעל ישבע כמה הוציא ויטול.

דין דומה יש לחנוני על פנקסו. יש לחברה צורך גדול שעסקים יוכלו להקיף לקונים ולנהל עסקאות כגון אלו של בעל הבית, החנוני והפועלים. כך אומר הלבוש (הושן משפט צא, א):

שהוא צורך מאד לבעלי בתים ולפועלים שיקיף להם החנוני לכשיצטרכו לו, וגם לחנוני התקנה היא תועלת לו שהוא אי אפשר לו למכור חנותו בלא הקפה, ואם לא תקנו להם תקנה זו ברוב לא היו מקיפין מן החנות.

בלי תקנת השבועה, ניהול שוק בהקפה לא היה מתאפשר. לא משנה איזה מהצדדים היה מפסיד, הוא לעולם לא היה מוכן להיכנס למערכת יחסים כזו. השבועה, ככלי שמברר את האמת, מוודאת שאנשים לא ישקרו בבית דין, וידיעה זו מאפשרת את מערכות היחסים האלה. בעל הבית עלול לחשוש שהפועלים או החנוני יחליטו לשקר, אך המודעות לתקנת השבועה מרגיעה אותו. הידיעה שהשקרן יצטרך להישבע לשקר אמורה להספיק בדרך כלל כדי למנוע מראש את התעוררות הבעיה.

נדמה שאפשר להציע ליישב בדרך זו את קושית בן ננס על תנא קמא במשנה זו, הו, קושיא שנשארית במשנה ללא מענה:

אמר לו תן לבני סאתים חטין תן לפועלי בסלע מעות הוא אומר נתתי והן אומרים לא נטלנו הוא נשבע ונוטל והן נשבעין ונוטלין אמר בן ננס כיצד אלו באין לידי שבועת שוא ואלו באין לידי שבועת שוא אלא הוא נוטל שלא בשבועה והן נוטלין שלא בשבועה:

תנא קמא במשנה מסביר שהתקנה מתייחסת גם לחנוני וגם לפועלים, שניהם יישבעו ויטלו. בן ננס מקשה שלא ייתכן לתקן כך, שכן בוודאי תהיה כאן שבועת שוא, ולכן מסביר ששני הצדדים נוטלים בלי שבועה. קושיית בן ננס טובה לכאורה, ואין במשנה או בגמרא התייחסות אליה. הלבוש [צא, א] מעיר שמכח הקושיא הזו לא משביעים את שני הצדדים ביחד, כדי שבית הדין לא יצטרך לשמוע באזניו שבועת שקר ודאי, אך סוף סוף הקושיא המהותית עומדת בעינה.

לפי דברינו אפשר להציע שתשובת תנא קמא לקושיית בן ננס היא שהסיטואציה אכן בעייתית מאוד, אך מטרת התקנה היא למנוע את היווצרותה. על פי ההבנה הפשוטה, שמטרת השבועה לפתור בעיות, אכן קשה איזה מן פתרון הוא זה, המביא לידי שבועת שוא? אדם שמגיע לבית הדין וטוען טענה מסוימת ומתחייב שבועה, מסתבר שיתבייש לחזור בו, שכן החברה כולה תבין שהוא שקרן ורמאי. במקרים כאלה אכן לא חכם לחייב שבועה בצורה כזו שתכריח שבועת שקר, שכן השקרן יתבייש לחזור בו, וסביר מאוד שתהיה שבועת שקר.

אמנם, אם מסבירים שמטרת התקנה למנוע מראש את השקר ולמנוע מצב בו שני הצדדים מתחייבים בשבועה, התקנה מובנת הרבה יותר. החנוני והפועלים יודעים שאם הם ישקרו הם יתחייבו שבועה, ומכיוון שמניחים שרוב האנשים לא רוצים להישבע לשקר (כפי שצינו לעיל בדברי רש"י), ניתן להניח שהם מראש לא ישקרו ולא יתחייבו שבועה.

לפי הסבר זה היה מתבקש שגם שבועת "המוציא הוצאות על נכסי אשתו" תופיע בפרקנו, שכן גם היא שבועה מונעת ולא שבועה מבררת, אך היא לא מופיעה אצלנו אלא רק בכתובות. ניתן להציע לכך כמה הסברים: תוספות וב"מ לד, בן אומרים ששבועת המוציא הוצאות על נכסי אשתו נכללת בשבועת השכיר, ולפי הר"ן אפשר להסביר ששבועה זו נכללת בשבועת החנוני על פנקסו. אפשר להציע כיוון נוסף, ולומר שאכן שבועת המוציא הוצאות ראויה הייתה להיכתב בפרקנו, אלא שמסיבה מקומית היא נכתבה במקום אחר: שבועת המוציא הוצאות עוסקת ביחסים בין איש לאשתו, ולכן היא מופיעה במסכת כתובות שעוסקת רובה ככולה בעניינים אלה.⁵

5. ועל דרך הדרש ניתן להסביר שהמשניות שלנו עוסקות בשבועות שמטרתן להסדיר התנהלות נורמלית של החברה, ורבי לא רצה להכניס את שבועת המוציא הוצאות לרשימה זו כיוון שגירושין אינם דבר נורמלי.

חנוני ושולחני

גם תקנת החנוני והשולחני יכולה להתפרש בצורה דומה, וכאן הדברים מפורשים כבר בדברי הראשונים. המשנה ז, ו' אומרת שבמקרה שחנוני סיפק לבעל הבית פירות ודורש תשלום, אך בעל הבית טוען שהוא שילם כבר, בעל הבית יישבע ויפטר. במקרה שבעל הבית שילם ודורש פירות, והחנוני טוען שהוא סיפק כבר את הפירות, החנוני נשבע ונפטר.

הראשונים תמהים שלכאורה מדובר במקרה קלאסי של שבועת היסת, שכן החנוני (לדוגמא, במקרה הראשון במשנה) תובע מבעל הבית את התשלום ובעל הבית כופר בכל. רב נחמן אמנם תיקן שבועת היסת, אך רק בימיו, ובימי המשנה הדין בכופר בכל היה שהמוציא מחבירו עליו הראיה [משנה ו, א]! תוספות [מה, א ד"ה נשבע] מציע לעשות אוקימתא שמדובר באופן שיש ריעותא גדולה בטענת בעל הבית ולכן כבר בימי המשנה השביעו אותו, ומביא תירוץ נוסף של רבינו תם שמבחינה משפטית הנשבע בכל סיטואציה הוא זה שנוטל. אמנם, רש"י אומר בפשטות שבעל הבית נשבע שבועת היסת, ולא עושה את האוקימתא שתוספות מציע בתחילת דבריו.

הריטב"א [מה, א] מאריך להסביר את שיטת רש"י בסוגיא, ובתוך דבריו אומר כך:

ופירש רש"י ז"ל דנשבעין דקתני נשבעין היסת קתני ואף על גב דשבועת היסת לא נתקנה עד דורו של רב נחמן וכדכתב רש"י ז"ל בעלמא (לקמן ב'), וכדאמרינן במסכת קידושין (מ"ג ב') והשתא דתקון רבנן שבועת היסת, אמר לך רש"י ז"ל דנהי דלא נתקנה עדיין בימי חכמי המשנה בכל הכופרים בכל, בזו של חנוני ושל שולחני נתקנה מפני תיקון העולם... שלא יקפידו חנונים מלתת פירותיהם קודם שיקבלו מעות... ושלא יקפידו לקוחות להקדים סלע שלהם קודם שיקבלו מעות.

הריטב"א מסביר שמטרת שבועת החנוני והשולחני היא לאפשר התנהלות תקינה של החברה. בכל עסקה בין שני אנשים מתרחשות שתי פעולות: נתינה של הקונה למוכר, ונתינה של המוכר לקונה. נתינה אחת צריכה לקרות לפני השנייה, אך מי יערוב לנותן הראשון שהשני גם כן יתן ולא יכחיש ויאמר שכבר נתן? ברמה התיאורטית ניתן לדרוש עדים על כל פעולה, אך אין זה אפשרי מבחינה מעשית. דרישה לעדים תוקעת את החברה, אך בלי עדים כל צד עלול לפחד, ובצדק, שהצד השני יכחיש את העסקה או יטען שמילא כבר את חלקו. כדי לפתור בעיה זו, חכמים תיקנו שבועה. השבועה יוצרת אמון בין הצדדים השונים, וגורמת שאנשים לא יימנעו מלעשות את הצעד הראשון בעסקה.⁶

ויש להדגיש גם כאן: השבועה אינה מיועדת רק להתמודד עם מקרים בהם הצד שהיה אמור לעשות את הצעד השני בעסקה משקר, אלא למנוע אותם. הצד שעשה את הצעד הראשון (לצורך העניין, הקונה) יודע שאם הצד השני (המוכר) ישקר, הוא יוכל להשביע

6. כך מסביר הריטב"א [בהמשך דבריו שם] גם בשיטתו עצמו, למרות השוני הגדול שלה משיטת רש"י.

אותו. יתירה מזו, הקונה יודע שהמוכר יודע שאפשר להשביע אותו, וידיעה זו אמורה להספיק כדי להרתיע את המוכר מלשקר, שכן הוא אינו מעוניין לבוא לבית הדין רק בשביל להימנע מהשבועה ולוותר.

לפי הבנה זו שהריטב"א מחדש, הוא מסביר לפי רש"י למה שבועת זו נתקנה כבר בימי המשנה, למרות שהיא לכאורה שבועת היסת פשוטה כשהנתבע כופר בכל. שבועת היסת שנתקנה בימי רב נחמן היא שבועה שמיועדת להתמודד עם בעיה נקודתית: ראובן תובע את שמעון מנה ושמעון כופר, ומכיוון שיש חזקה ש'אין אדם תובע אלא אם כן יש לו' (כמבואר בגמרא מ, ב), יש לבית הדין חשד מסוים שראובן דובר אמת וחשד זה לא מאפשר לבית הדין להתעלם לגמרי מהתביעה. דין זה התחדש רק בימי רב נחמן, ועד אז בית הדין אכן סגר תביעות כאלה מחוסר ראיות.⁷

השבועה שנתקנה כבר בימי המשנה מיועדת לתת מענה רחב לבעיית השוק, בלי קשר לחזקת 'אין אדם תובע...'. על שבועות מעין אלו לא נאמר שנתקנו רק בימי רב נחמן, ולכן רש"י לא התקשה כלל בשאלת התוספות.

לשון המשנה בפתיחת הפרק

לפי הבנה זו, שכל שש השבועות שהמשנה פותחת בהן את פרק שביעי הן שבועות שמטרתם למנוע את התעוררות הבעיה, נוכל להציע תירוץ נוסף לשאלת הראשונים בפתיחת הפרק. המשנה פותחת בכלל: "כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמין. ואלו נשבעין ונוטלין...", והראשונים שואלים למה המשנה מונה דווקא את חמשת הנשבעים האלה ברשימה הזו, ולא מונה גם את הרשימה השנייה (הפוגם שטרו וחבריו) שהם גם כן נשבעים ונוטלים?

תוספות (מד, ב ד"ה על הנשבעין) מסבירים שיש מכנה משותף לחמש השבועות שברשימה הראשונה, והוא שבכולן הצד השני אינו יכול להישבע. ראשוני ספרד (שם) מסבירים שחמש השבועות שברשימה הראשונה הן כולם שבועות מקלות, כלומר שבועות שלפני שחכמים תיקנו אותן, התובע היה מפסיד (והשבועה מאפשרת לו לזכות שלא מעיקר הדין). לעומת זאת הרשימה השנייה כוללת שבועות מחמירות, כלומר שבועות בהן הדין מעיקר הדין היה שהתובע זוכה, וחכמים החמירו עליו שיישבע לפני שנוטל. הקושי בשני ההסברים האלה הוא שלפי שני הקריטריונים יש שבועות שהיו אמורות להיכתב במשנה ולא כתובות בה. הרמב"ן (מד, ב) מציע כיוון נוסף, שכלל המשנה "ואלו נשבעין ונוטלין" אכן מתייחס לכל השבועות שמופיעות בפרק, אך ברור שגם כיוון זה דחוק מעט, ושאר ראשוני ספרד שבאים בעקבות הרמב"ן אפילו לא מצטטים אותו.

לפי דרכנו ניתן להציע תירוץ נוסף, מחודש. הרשימה השנייה של השבועות בפרק

7. מעניינים מאוד בהקשר זה דברי החתם סופר (בחידישים, מ, ב) המביא את תמיהת המהרש"ך על רב נחמן - "מה לנו להתחכם על תורת אלוקינו שפטרה כופר בכל ולא חששה להך חזקה". החתם סופר מאריך לבאר איזו בעיה נוצרה עם השנים כתוצאה מהפטור של כופר בכל, ואין שבועת ההיסת פותרת בעיה זו, והרוצה יעיין בדבריו שם.

שלנו, זו המופיעה גם במסכת כתובות, עוסקת בשבועות שמטרתן להסיר ריעותא ולחזק את השטר: בעל שטר שפגם או פחת את שטרו, שטר שעד אחד מעיד שהוא פרוע, וכדומה. בכל המקרים האלה תקנת השבועה לא אמורה למנוע את היווצרות הסיטואציה הבעייתית, אלא להתמודד עם הריעותא ולהחזיר את נאמנות השטר. המושג 'שבועות המשנה' בו עוסק פרק שביעי מתייחס לשבועות מסוג שונה לגמרי, שבועות מונעות, ולכן המשנה כוללת ברשימת הנשבעים והנוטלים דווקא את חמש השבועות שעסקנו בהן עד כה.

יש בדרך זו רווח גדול, לפיה אפשר להסביר את שבועת החנוני והשולחני המופיעה מיד בהמשך המשנה. כשמתבוננים במבנה המשניות של הפרק, שבועת החנוני והשולחני נראית לכאורה לא שייכת. המשנה מורכבת משלוש יחידות של חמש תקנות-שבועה, ולכל יחידה מאפיינים משלה. שבועת החנוני והשולחני מופיעה מיד לאחר היחידה הראשונה למרות שהיא אינה בכלל הרשימה הראשונה, ובמהותה היא אף אינה שבועת הנשבעים והנוטלים, ומיקומה לכאורה תמוה. אמנם לפי התירוץ של רבינו תם (בתוספות מח, א) שהזכרנו לעיל התקנה אכן עוסקת בנשבעים ונוטלים, אך לפי זה לא מובן למה שבועה זו לא מופיעה ברשימה שבפתיחת הפרק (ובלי קשר תירוץ מעט החוק, ויחידאי בראשונים). הריטב"א מציע (מח, א) להסביר שהתקנה אכן עוסקת בנשבעים ואינם משלמים, אך מכיוון שהסיטואציה נראית כאילו הנשבע זה שנוטל, היא הובאה לאחר סדרת הנשבעים והנוטלים. גם הסבר זה אינו מניח את הדעת לחלוטין.

לפי דרכנו, מיקום שבועת החנוני והשולחני מתבקש: המשנה פותחת ברשימת שבועות הנשבעים והנוטלים שהמשותף לכולן שהן נתקנו כדי להסדיר התנהלות זורמת של החברה, ובסוף הרשימה היא מביאה שבועה נוספת שמטרתה המובהקת להסדיר את התנהלות החברה. המשנה אמנם לא מונה את שבועת החנוני והשולחני ברשימת הנשבעים ונוטלים מכיוון שהלכה למעשה לא מדובר בשבועת הנשבעים והנוטלים (לרוב מוחלט של הראשונים, למעט רבינו תם), אך אף על פי כן מביאה אותה מיד אחריה מכיוון שתכליתה דומה.

הנשבעים שלא בטענה

עד כה עסקנו ברשימה הראשונה בפרק, רשימת הנשבעים והנוטלים, ובשבועה הנספחת אליה. נדמה שאפשר להסביר כך גם את הרשימה השלישית בפרק [משנה ז, ח], רשימת הנשבעים שלא בטענה (כלומר שלא בטענת כרי, אלא בטענת ספק):

ואלו נשבעין שלא בטענה: השותפין, והאריסין, והאפוטרופין, והאשה הנושאת והנותנת בתוך הבית, ובן הבית.

המשנה אומרת שהשותפים ודומיהם (מקרים בהם אדם אחד מנהל את עסקיו של אדם אחר ברשות) יכולים להשביע אחד את השני גם בלי עילה מבוססת, אפילו בטענת "שמא עכבת משלי" (רש"י מח, ב). הגמרא (מח, ב) מסבירה שהסיבה שחכמים תיקנו את שבועת השותפים היא שהשותפים "מורו בה התירא". השותפים עלולים להתיר

לעצמם לקחת מהרכוש עליו הם מופקדים, ולנמק לעצמם שזה בסדר, "לפי שטרח בנכסים" (רש"י שם).

ההבנה הפשוטה היא שהשותפות יוצרת מציאות מסופקת מתמדת. בדרך כלל יש שני מנגנוני ביקורת שמוודאים שהאדם לא משקר, מנגנון ביקורת חיצוני ומנגנון ביקורת פנימי. העובדה שהאדם יודע שהוא יכול להיתפס מרתיעה אותו, ואף במקרים בהם אין הרתעה ישירה יש לרוב בני האדם מוסר כליות בסיסי ששומר עליהם מרמאות (לפחות עד רמה מסוימת). אמנם, אצל השותפים ודומיהם אין את שני המנגנונים האלה. העובדה שאדם אחד מנהל את עסקיו של אדם אחר, ללא ביקורת חיצונית וללא ביקורת פסיכולוגית פנימית, יוצרת חשד מתמיד שמא האריס (כדוגמא) גוזל את בעל הבית, ולכן אפשר להשביע אותו גם בלא טענת ברי.

לפי דרכנו ניתן להציע כיוון נוסף, ולהסביר שהבעייתיות באריסות פוגעת בהתנהלות של החברה. כשבעל הבית יודע שהאריס יכול לעשות ככל העולה על רוחו, הוא עלול להימנע מלמנות אריס לשדותיו. אמנם, לחברה יש אינטרס גדול לאפשר את מערכות היחסים האלה, המסחריות (כגון שותפות ואריסות) והיומיומיות (כגון אפורופוסות).

אינטרס זה הביא את חז"ל לתקן שבועה שאיומה התמידי יורד שהאריס אינו מרמה. הרווח לא מסתכם ביראת האריס, אלא גם ביחסו של בעל השדה לתופעת האריסות. בעל השדה יודע שהאריס יודע שיהיה אפשר להשביע אותו, ושידיעה זו של האריס מוודאת שהוא לא מרמה, וידיעה זו של בעל הבית היא שמאפשרת לו למנות אריס בלב שקט.

הראשונים דנים בסוגיה מכמה היבטים, אך עיקר הדיון סובב סביב השאלה לאיזה סוג שבועה לרמות את שבועת הנשבעים שלא בטענה, והדין ממנו הדיון יוצא הוא הדין של שתי כסף. רב נחמן בגמרא (מח, ב) מחדש ששבועת הנשבעים שלא בטענה נתקנה רק כאשר הויכוח לפחות על שתי כסף:

אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן: והוא שיש טענה ביניהם שתי כסף.

השבועה היחידה הנוספת שמפורש בש"ס שיש בה דין של שתי כסף היא שבועת מודה במקצת (משנה ו, א). רש"י (מח, ב) והרשב"א (שם) מקבילים בין הנשבעים שלא בטענה לשבועת מודה במקצת, כנראה בגלל דמיון הלכתי זה, ומסבירים שחכמים תיקנו שבועת השותפים רק במקרה שהשותף מודה במקצת. כשהשותף מודה במקצת, כלומר הריעותא שנוצרת על ידי הודאה במקצת שייכת, אלא שאין שבועה דאורייתא מכיוון שהתביעה טוענת שמא,⁸ חכמים תיקנו שבועה. במקרה שהשותף כופר בכל, הוא זוכה לגמרי וחכמים לא תיקנו שיישבע.

הרמב"ן (מ, א) והר"ן (וט, ב ברי"ף) הולכים בכיוון אחר, ומקבילים בצורה ברורה בין הנשבעים שלא בטענה לשבועת השומרים. הראשונים דנים שם בדין 'שתי

8. ראה בשבועות (מב, ב) ובמקבילות בגטין (נא, ב) ובכתובות (יח, א), שם הראשונים מבינים באופן גורף שאין שבועת מודה במקצת בטענת שמא.

כסף' בשבועות שונות, והרמב"ן והר"ן מוכיחים משבועת הנשבעים שלא בטענה שבשבועת שומרים יש דין של שתי כסף: הגמרא (מח, ב) אומרת שבבועת הנשבעים שלא בטענה נתקנה רק משתי כסף ומעלה, והרמב"ן והר"ן טוענים שמוכרח שגם בשבועת השומרים יהיה דין של שתי כסף. הרמב"ן והר"ן מסבירים שבבועת הנשבעים שלא בטענה היא הרחבה של שבועת השומרים (ר"ן: "והנהו דמי לשומרין ומשום הכי תקינו להו רבנן שבועה כעין דאורייתא"), ולא יכול להיות שיהיה בהרחבה ה'דרבננית' דין שלא קיים בשבועה המקורית ה'דאורייתאית', ומוכח איפה שבשבועת שומרים יש דין של שתי כסף. הרשב"א (מ, א) דוחה את ראית הרמב"ן בכל תוקף ואומר שהוא לא מבין את טענתו, לשיטתו שבבועת הנשבעים שלא בטענה מקבילה לשבועת מודה במקצת. גם להלכה הרשב"א חולק על הרמב"ן, וסובר שאין דין של שתי כסף בשבועת השומרים.

הרמב"ן בבבא מציעא (צז, ב) אומר ביחס לשבועת השומרים כך:

וטעמא דמלתא דאמר רחמנא רמי שבועה עליה כי היכי דלינטר נטירותא מעלייתא ושלא יפשע בה... וכיוצא במה שתקנו רבותינו שבועת השותפין 'משום דמורו אנפשיהו ואמרי תורא מדישיה קא אכיל'. ואף בשותפין מן התורה פטור דלא מורו היתרא כולי האי ורבנן הוא דתקין משום דאי לקול דרי.

הרמב"ן מסביר שבבועת השומרים נתקנה מכיוון שהשומר עלול לזלזל בשמירתו, והידיעה שאפשר להשביע אותו תוודא שהוא ישמור כמו שצריך. הרמב"ן ממשיך ואומר שזו גם הסיבה לתקנת שבועת השותפים, אלא שהתורה לא חידשה שבועה זו מכיוון שבחברה מתוקנת הבעיה לא אמורה להיווצר ורק קלוקל הדורות הוא שהצריך את התקנה.

הרמב"ם (שלוחין ושותפין ט, א) הולך בדרך שלישית, שונה מזו של רש"י והרמב"ן:

השותפין כולן והאריסין... כל אחד מאלו נשבע מדבריהם בטענת ספק שמא גזל חברו במשא ומתן או שמא לא דקדק בחשבון שביניהם. ולמה תקנו חכמים שבועה זו, מפני שאלו מוריין לעצמן שכל מה שיקחו מנכסי בעל המעות ראוי הוא להם מפני שנושאיין ונותנין וטורחין, לפיכך תקנו להם חכמים שחייבין שבועה בטענת ספק כדי שיעשו כל מעשיהן בצדק ואמונה.

הרמב"ם מסביר שתקנת הנשבעים שלא בטענה נתקנה כדי לוודא שהשותפים ודומיהם מנהלים את מעשיהם בצדק ואמונה. הרמב"ם לא קושר את שבועת השותפים לא לשבועת מודה במקצת ולא לשבועת השומרים, אלא מציג נימוק כללי יותר: "כדי שיעשו כל מעשיהן בצדק ואמונה".

יתירה מזו, הרמב"ם (שלוחין ט) לא פוסק את חידושם של רש"י והרשב"א לגבי הודאה במקצת שבבועת השותפים, ובפשטות סובר שבבועת השותפים נתקנה גם בלי הודאה במקצת. בנוסף, הרמב"ם פוסק כנגד הרמב"ן והר"ן, וסובר שבבועת השומרים אין

דין של שתי כסף וטוען ג, ו. נמצא איפוא שהרמב"ם אינו רואה את שבועת השותפים כסניף של אחת משבועות התורה, שלא כרש"י ולא כהרמב"ן. מכיוון שכך, מסתבר מאוד לומר שהרמב"ם מבין את שבועת השותפים כחלק מתקנת המשנה הכללית של פרק שביעי.

כפי שהזכרנו לעיל, רש"י והרמב"ן חיברו בין הנשבעים שלא בטענה לשבועות אחרות, והקישור שקישר בין השבועות היה הדין של שתי כסף. הרמב"ם וטוען ג, ז, מחבר אף הוא בין שבועת הנשבעים שלא בטענה לשבועה אחרת בהקשר של דן שתי כסף:

הנשבעים והנוטלים... אני אומר שצריך הנתבע שיכפור בשתי מעין ואחר כך ישבע התובע בתקנת חכמים ויטול, שהרי הנשבעין בטענת ספק צריך שיהיה ביניהם כפירת שתי מעין ואחר כך ישבע מספק.

הרמב"ם מוכיח מהנשבעים שלא בטענה שכל שבועות הנשבעים והנוטלים צריכים להיות משתי כסף והלאה, לשיטתו שיסוד השבועות דומה (והרשב"א [מח, ב] לשיטתו, שמקשה על הרמב"ם ששבועת השותפים דומה לשבועת מודה במקצת ולא לשבועת המשנה).

יוצא איפוא שגם הרמב"ן והר"ן וגם הרמב"ם מגיעים לאותה מסקנה, שתקנת שבועת השותפים מיועדת ביסודה לתקן את החברה, ולא רק להתמודד נקודתית עם מציאות מסופקת שנוצרה. שבועת השותפים גורמת לשותפים למלא את חלקם באמונה וביושר, ובכך לאפשר לשותפיהם לסמוך עליהם ולאפשר מערכות יחסים של שותפות וכדומה.

לפי הסבר זה מיושבת מאליה השאלה ששאלנו על הדין לאחר שהשותפות התפרקה. לפי ההבנה ששבועת הנשבעים שלא בטענה מגיעה מכח חשד מציאותי ממשי שקיים בכל עת בשותפות, לא מובן לגמרי לאן נעלם החשד לאחר שהשותפות התפרקה, אך לפי דברינו הדברים ברורים. תקנת השבועה מיועדת לוודא שהשותפים מתנהלים בצורה ישרה לאור הידיעה שאפשר להשביע אותם, אך לאחר שהשותפות התפרקה אין כל צורך בשבועה הזו, שכן החשש שמא השותף ירמה התבטל מאליו.

סיכום

תקנת שבועות המשנה, ובייחוד שבועות הנשבעים והנוטלים והנשבעים שלא בטענה, הינה תקנה המתמודדת עם מציאות מסופקת הקיימת באופן שכיח ותמידי בחברה. כפי שראינו, אפשר להבין את תכליתה של התקנה בשתי דרכים.

ההבנה הפשוטה בשבועות המשנה רואה אותן כשבועות שמטרתן ליישב ספקות וכך לפתור בעיות. חכמים ראו מצבים שונים במציאות שבאופן תדיר לא תהיה דרך פשוטה לפתור, ועל כן נזקקו לתקן שבועה.

במאמר זה ניסינו להציע כיוון נוסף להבנת אופיין של שבועות המשנה ותכליתן. לדברינו מטרתן אינה רק לפתור בעיות המתעוררות במציאות, אלא גם למנוע את

התעוררותן. מטרת השבועות לאפשר התנהלות זורמת ככל הניתן של השוק, בלי לחרוג לאף אחד מהקצוות הבעייתיים: להביא לכך שאנשים לא יחששו לנהל עסקאות התלויות באמון, אך בלי לסרב את המערכת על ידי הצרכת שני עדים לכל דבר.

הבנה זו בשבועת המשנה מיישבת תמיהות שונות העולות מהסוגיות. התמיהות מטופלות בחלקן על ידי הראשונים, אך המענה שהראשונים נותנים נקודתי בעיקרו, ואף הוא לא תמיד מספק. ההבנה ששבועות המשנה הינן ביסודן שבועות מונעות, כלומר שבועות שלא אמורות לבוא לידי ביטוי לעולם, מסבירה בצורה רחבה וכללית חלק גדול מהתמיהות האלה, ומשלימה את ההסברים של הראשונים.

היסוד של הבנה זו, ששבועות המשנה הינן שבועות מונעות, מופיע בבסיסו כבר בדברי הראשונים בחלק מהסוגיות. מהרמב"ם נדמה שהבין שמדובר בכלל כמעט גורף, שרוב שבועות המשנה נוטלות בו חלק, אך גם מראשונים נוספים כגון תוספות והריטב"א עולה נקודה זו, כל אחד בהקשר של שבועה או שתיים.